

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА ЯК СТИМУЛ ДО ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ

Р. В. Овчаренко

*Донецький державний університет управління,
163а, вул. Челюскінців, м. Донецьк, Україна, 83015.*

E-mail: manage_nasa@mail.ru

Отримана 26 лютого 2014; прийнята 25 квітня 2014.

Анотація. Сформульовано принципи, що відображають взаємозв'язок між стимулюванням творчої діяльності і наявністю права власності працівника на засоби виробництва при становленні економіки знань. Визначено, що з переходом виду діяльності від репродуктивного до творчого збільшується частка внутрішньої мотивації працівника у порівнянні із зовнішнім стимулюванням. Аргументовано, що одним з найбільш діючих способів забезпечення внутрішньої залученості співробітника у досягнення необхідних результатів діяльності організації є наявність у нього права власності на засоби виробництва.

Ключові слова: право власності, результат діяльності, мотивація, стимулювання, творчість, економіка знань.

ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ НА СРЕДСТВА ПРОИЗВОДСТВА КАК СТИМУЛ К ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Р. В. Овчаренко

*Донецкий государственный университет управления,
163а, ул. Челюскинцев, г. Донецк, Украина, 83015.*

E-mail: manage_nasa@mail.ru

Получена 26 февраля 2014; принята 25 апреля 2014.

Аннотация. Сформулированы принципы, отражающие взаимосвязь между стимулированием творческой деятельности и наличием права собственности работника на средства производства при становлении экономики знаний. Определено, что с переходом вида деятельности от репродуктивного к творческому увеличивается доля внутренней мотивации работника по сравнению с внешним стимулированием. Аргументировано, что одним из наиболее действенных способов обеспечения внутренней вовлеченности сотрудника в достижение необходимых результатов деятельности организации является наличие у него права собственности на средства производства.

Ключевые слова: право собственности, результат деятельности, мотивация, стимулирование, творчество, экономика знаний.

OWNERSHIP OF PRODUCER GOODS AS MOTIVATION TO CREATIVE ACTIVITY

Ruslan Ovcharenko

*Donetsk State University of Management,
163a, Cheluskintsev Str., Donetsk, Ukraine, 83015.
E-mail: manage_nasa@mail.ru*

Received 26 February 2014; accepted 25 April 2014.

Abstract. The principles reflecting interrelation between stimulation of creative activity and presence of the property right of the worker on means of production during the knowledge economy formation have been formulated. It has been defined that with transition of a kind of activity from reproductive to the creative one the share of internal motivation of a worker increases in comparison with external stimulation. It has been given reason that one of the most effective ways of maintenance of an internal involvement of the employee in achievement of necessary results of organization activity is availability of the property right to means of production.

Keywords: the property right, activity result, motivation, stimulation, creativity, knowledge economy.

Період становлення економіки знань супроводжується актуалізацією інноваційної активності не тільки компаній в цілому, але й кожного співробітника зокрема. Тому природу інноваційної діяльності індивіда і чинники мотивації до інноваційної діяльності варто розглянути більш детально.

Згідно з Р. Мертоном [1], індивід, що вирішує як досягти життєвого успіху, обирає засоби, які йому доступні. Вибір схвалюваних чи несхвалюваних засобів залежить, по-перше, від доступності законних засобів досягнення цілей (соціальний стан, матеріальне становище батьків, їх зв'язки і т. ін.), і, по-друге, від ступеня засвоєння особистістю схвалюваних цінностей і норм поведіння.

Відповідно до дихотомії «цілі – засоби» Р. Мертон виділяє форми адаптації індивіда до соціальної структури: конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм (втеча від дійсності), заколот (бунт). У цьому переліку особливий інтерес для даного дослідження має саме інноваційний тип поведінки, який, у термінах соціології, вважається девіантним або тим, що відхиляється. Індивіди, які глибоко засвоїли (і прихильні до них емоційно) схвалювані суспільством цілі у вигляді «життєвого успіху», але не мають для їх досягнення необхідних умов (чи вважають їх неефективними), вдаються до різних інновацій [1].

До розряду інноваторів входить безліч носіїв девіантного поведіння, у тому числі порушники закону, які в ім'я життєвого успіху порушують схвалювані норми поведіння.

Говорячи про «інноваційні» девіації, варто мати на увазі, що соціальні відхилення можуть мати для суспільства різні значення. «Позитивні служать засобом прогресивного розвитку системи, підвищення рівня її організованості, подолання застарілих, консервативних, чи реакційних стандартів поведіння. Це соціальна творчість: наукова, технічна, художня, суспільно-політична. Негативні – дисфункціональні, дезорганізують систему, підриваючи часом її основи. Це соціальна патологія: злочинність» [2]. Загальною об'єднуючою ознакою конструктивних і деструктивних інноваторів є успіх досягнення ними цілей засобами, що виходять за межі загальноприйнятих. Тільки в першому випадку обрані засоби не руйнують суспільство і можуть бути відтворені іншими його членами, а в другому – підривають суспільні підвалини, знижують рівень соціального капіталу заданої соціальної системи.

Позитивна девіація є необхідною умовою зміни суспільства. Застарілі норми можуть стримувати розвиток: за словами Я. І. Гілінського, у такому випадку аномальною стає «норма», «нормальні» ж – відхилення від неї [2].

Таким чином, у рамках соціологічного підходу інноваційна, творча діяльність не характерна для більшості членів суспільства, а сама девіантна частина структури соціуму є динамічною. Іншими словами, творча діяльність, відповідно до даного підходу, може бути домінуючою для людини в деякі періоди часу, тобто є непостійною протягом періоду її адаптації до умов існування в суспільстві.

Однак у період переходу до економіки знань виникає необхідність стимулювання переважної більшості працівників до творчої діяльності, пошук механізмів якої складає основну проблему, досліджувану в рамках цієї публікації.

Процес матеріального стимулювання праці в економіці знань розглядається через призму збільшення рівня розмаїтості потреб сучасного члена суспільства. Адже основною метою стимулювання праці вже не є досягнення необхідного рівня продуктивності за рахунок вольових і фізичних зусиль. Навпаки, продуктивність забезпечується рівнем розвитку креативного, творчого мислення персоналу. Виходячи з цього, застосований комплекс стимулів буде відрізнятися від того, який застосовувався в організаціях, що функціонують в економіці індустріального типу.

В цей час у зарубіжній теорії і практиці менеджменту ведуться дослідження, спрямовані на пошук шляхів і методів стимулювання творчого мислення. У ході цих досліджень було виявлено, що для досягнення вищого рівня креативності необхідна присутність трьох факторів: компетентності, навичок креативного мислення, внутрішньої мотивації. Говорячи про компетентність, мається на увазі наявність знань,

вмінь і досвіду в тій сфері діяльності, якою займається людина. Під терміном «навички креативного мислення» розуміється вміння всебічно аналізувати проблеми і здатність підходити до завдання з різних точок зору. І, нарешті, внутрішньою мотивацією називається комбінація внутрішнього імпульсу людини з зовнішніми чинниками, що сприяють виникненню і збереженню цього імпульсу [3, с. 137].

Формування кожного з зазначених чинників підвищення креативності мислення потребує від системи управління застосування адекватних методів стимулювання. Їх набір може бути досить різним і відкритим, що обумовлено можливістю удосконалення методів впливу на рівень креативності персоналу (рис. 1).

Питання про те, наскільки право володіння і розпорядження власністю визначає внутрішню мотивацію до творчої діяльності, залишається дотепер відкритим. При цьому можна стверджувати, що ця залежність стає все більш значимою з віком співробітника, що визначається зміною системи цінностей індивіда залежно від стадії його «життєвого циклу», що детально вивчено в рамках вікової психології.

Проблема творчості досліджувалася в існуючих теоретичних концепціях у сфері гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерс, онтопсихології О. Менегетті й у середовищі вітчизняних психологів: В. О. Петровського, Д. О. Леонтєва, Є. Л. Яковлева.

Проблема творчості стає останнім часом все більш актуальною. В сучасній західній психотерапії переважає терапія творчістю, через творчу реалізацію, і в нас теж такий підхід одержує усе

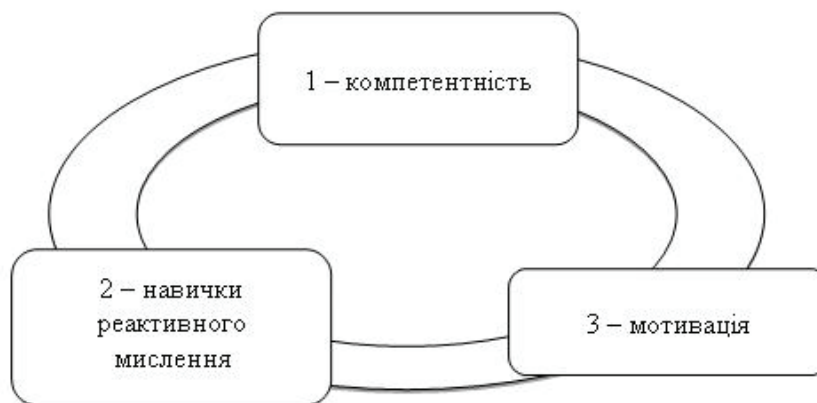

Рисунок 1. Чинники забезпечення креативності мислення [3].

більше поширення. Це говорить про те, що творчість вже не вважається долею окремих особистостей, пов'язаною з їх талантом чи геніальністю, а визнається природною формою проживання людиною свого життя, і більш того, вона сприяє розвитку здорової особистості. Зокрема, А. Маслоу стверджує, що творчість – це необхідна ознака здоров'я, а людина, яка не діє, хвора [4]. Можна додати до цього ще те, що життя у творчості – це людський рівень життя, еволюційне нововведення, закладене в людині.

Діяльність може запускатися «щирими» і «неістинними» мотивами. Що ж стосується творчості, творчої діяльності, то відповідно до думки психологів, вона можлива тільки за умови «щирої» мотивації, і це пов'язано з особливостями творчого процесу. Отут важливо уточнити, що короточасні творчі процеси можуть стимулюватися і помилковою системою мотивації, ініціюватися зовнішніми стимулами, однак її довгострокове відтворення можливе винятково на основі щирої мотивації чи внутрішньої залученості.

А. Маслоу говорив, що у творчих людей їх психологічне «Я» стає більшим за «Я» тілесне. «Способи росту» представлені здібностями індивіда, що задають напрямки зростання.

Таким чином, тільки «щира» мотивація, що формується на основі потреб і здібностей індивіда,

сприяє творчій діяльності. Чому ж «неістинна» мотивація не має таких властивостей? Взагалі говорячи, можливі випадки творчої діяльності, мотивованої «ззовні». Але це можливо тільки тоді, коли мотив «зовнішній» відповідає «внутрішньому». У цілому ж, тільки «щира» мотивація дозволяє людині діяти. За подібну щирю мотивацію, в рамках цього дослідження, визначене право власності на засоби виробництва, що забезпечує залученість співробітника у процес виробництва – як фундаментальна потреба, що задана біологічною сутністю індивіда і, отже, визначає його стійкість у задоволенні матеріальних потреб, а також формує залежність їх задоволення від якості його діяльності.

У даному контексті варто привести основні положення теорії ієрархії потреб Абрахама Маслоу, яку іноді називають «пірамідою» чи «сходами» А. Маслоу. У своїй теорії А. Маслоу розділив потреби людини на п'ять основних рівнів по ієрархічному принципу, який означає, що людина при задоволенні своїх потреб рухається як по сходах, переходячи від низького рівня до більш високого (рис. 2).

У своїй роботі «Мотивація й особистість» (1954) [4] А. Маслоу припустив, що всі потреби людини уроджені і що вони організовані в

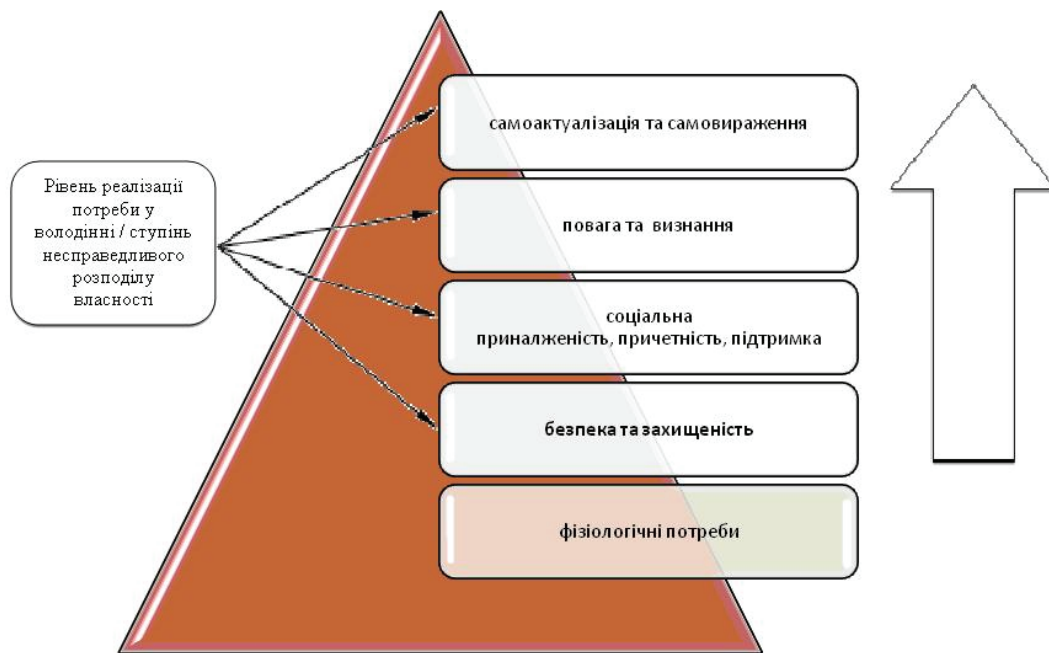

Рисунок 2. Ієрархія потреб (піраміда А. Маслоу) [4].

ієрархічну систему чи пріоритети домінування. Піраміда включає:

- 1) фізіологічні потреби (їжа, вода, сон і т. ін.);
- 2) потреби у безпеці (стабільність, порядок, залежність, захист, свобода від страху, тривоги і хаосу);
- 3) потреба в любові і приналежності (родина, дружба, своє коло, референтна група);
- 4) потреба в повазі-визнанні;
- 5) потреба в самоактуалізації (розвиток здібностей).

Теорія А. Маслоу заснована на положенні про те, що «провідною силою життєдіяльності і розвитку людини є інстинкт самозбереження, а провідною базовою емоцією – страх». Якщо погодитися з провідною роллю інстинкту самозбереження, то стає очевидною «базовість» фізіологічних потреб і потреб у безпеці.

Тривалий час радянська ідеологія декларувала згубність задоволення потреби у володінні, що є основою приватної власності, для розвитку особистості. Крім того, ця потреба не розглядається й в ієрархії А. Маслоу, хоча в цій піраміді її можна визначити на рівень «потреб у безпеці і захищеності», тому що володіння власністю дає гарантії одержання результату від власної трудової діяльності. Зрозуміло, що мається на увазі володіння, засноване на трудовій діяльності. Коли володіння власністю стає критерієм відмінності і соціальної диференціації, можливість володіння забезпечує задоволення потреби в соціальній приналежності, наприклад приналежності до групи «власників автомобілів», «власників дорогої нерухомості».

У системі з вкрай нерівномірним розподілом власності ця потреба виходить на рівень «поваги і визнання», а також – «самоактуалізації». Наприклад, в ситуації з олігархічним капіталізмом, коли для невеликої кількості громадян володіння власністю стає необхідною і достатньою умовою підтримки власної ідентичності.

Таким чином, можна простежити наступний зв'язок між правом володіння власністю і відповідною потребою. Чим вище рівень потреб, що задовольняються на основі реалізації права власності, тим більш нерівномірним є її розподіл у розглянутій соціальній системі. Потреби в безпеці і соціальній приналежності, реалізовані на основі права власності, характеризують

систему з низьким рівнем диференціації доходів; подальший «рух нагору» по піраміді А. Маслоу характеризує систему з високим рівнем диференціації за рівнем доходів.

Що ж стосується творчої діяльності та необхідних для неї умов, то в короткостроковій перспективі наявність прямого зв'язку між правом власності і мотивацією до творчої діяльності може спостерігатися в незначній кількості громадян, для яких потреба у володінні є актуальною й усвідомленою. Забезпечення ж тривалої мотивації працівників до творчої діяльності здійснюється тільки за умови прямої участі працівника в управлінні, що неможливо без наявності права власності на засоби виробництва. Це обумовлено тим, що довгострокова наявність надлишкового потенціалу особистості і бажання його реалізації у вигляді творчої діяльності в процесі самоактуалізації може бути сформована за умови задоволення потреб нижніх рівнів, що включають, у тому числі, потребу в безпеці, яка складає нижній з можливих рівнів реалізації права власності.

Наявність зв'язку між правом власності на засоби виробництва і поведінням особистості досліджується на цей час у рамках економічної психології – теоретичного напрямку, що поєднує концептуальний базис і практичний інструментарій психології, економіки, етології.

Більш детально, економічна психологія – дисципліна, що вивчає психологічні механізми і процеси, які лежать в основі економічного поведіння (визначення Міжнародної асоціації дослідників у сфері економічної психології – IAREP). Дисципліна містить у собі три великі сфери економічного поведіння *homo economicus*: ринок, бізнес і відносини «суспільство – громадяни» [5].

У рамках економічної психології проводяться дослідження психолого-економічних аспектів ставлення людей до власності, в результаті яких виявлено, що в країнах зі сталою ринковою економікою диференціація власників вже більш-менш міцно встановилася й у чомусь визначає стабільність відносин у суспільстві. Якщо представити співвідношення різних типів у вигляді визначеної математично обґрунтованої «фігури», то це, швидше за все, буде симетрична параболічна крива графіка, який відбиває нормальний розподіл, що зазвичай

називають кривою Гауса. Як відомо, на кривій Гауса більшість результатів концентрується навколо центра, а найбільш високі і низькі результати зустрічаються набагато рідше. У розглянутій в роботі [5] типології власників це може бути виражене в такий спосіб (рис. 3).

Такого роду розподіл характерний для суспільства з ринковою економікою, що відрізняється наявністю економічної освіти, яка дає можливість сформувати клас раціональних власників як активного і невід'ємного учасника економічних відносин. Пострадянські суспільства, економіка яких все ще проходить етап переходу від командно-адміністративної до ринкової, формуючи необхідні для цього інститути ринку, права і громадянського суспільства, відрізняються низькою часткою раціональних власників у структурі відповідних типів. Варто відзначити, що низький рівень ефективності командно-адміністративної економіки, серед іншого, у значній мірі був обумовлений відсутністю права власності працівників на засоби виробництва і низьким рівнем їх залученості у процес досягнення кінцевих результатів діяльності розглянутих господарських систем.

Цей факт є очевидною причиною того, що постсоціалістичні країни світу мають високий, щодо інших країн, рівень розвитку людського капіталу і потенціал до інноваційної діяльності, але – низький рівень розвитку інститутів ринкової економіки, що сприяють імплементації інноваційної активності в економічні результати. Профіль групи постсоціалістичних країн, сформований за індексом глобальної конкурентоспроможності, свідчить про характерні риси соціалістичного способу життя і потенціалу для економічного розвитку (рис. 4). Пошук балансу між інноваційним (творчим) потенціалом і можливостями його реалізації лежить у площині інституційного розвитку суспільства.

У термінах інституційного напрямку розвитку економічної теорії [6], інститути являють собою неформальні і формальні обмеження, правила поведінки членів суспільства, що створюють середовище для функціонування організацій. Неформальні інститути функціонують завдяки стійким культурним патернам суспільства, чи зразкам поведінки, сформованим на попередньому етапі розвитку в рамках соціалістичного періоду. У зв'язку з цим, становлення економіки знань як реалізація наявного людського

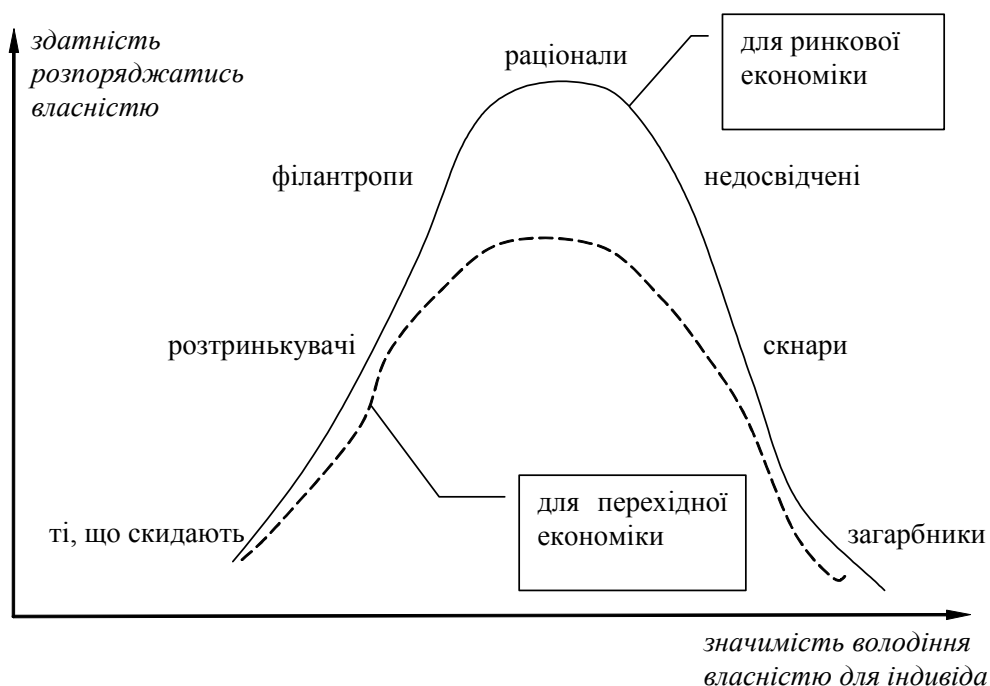
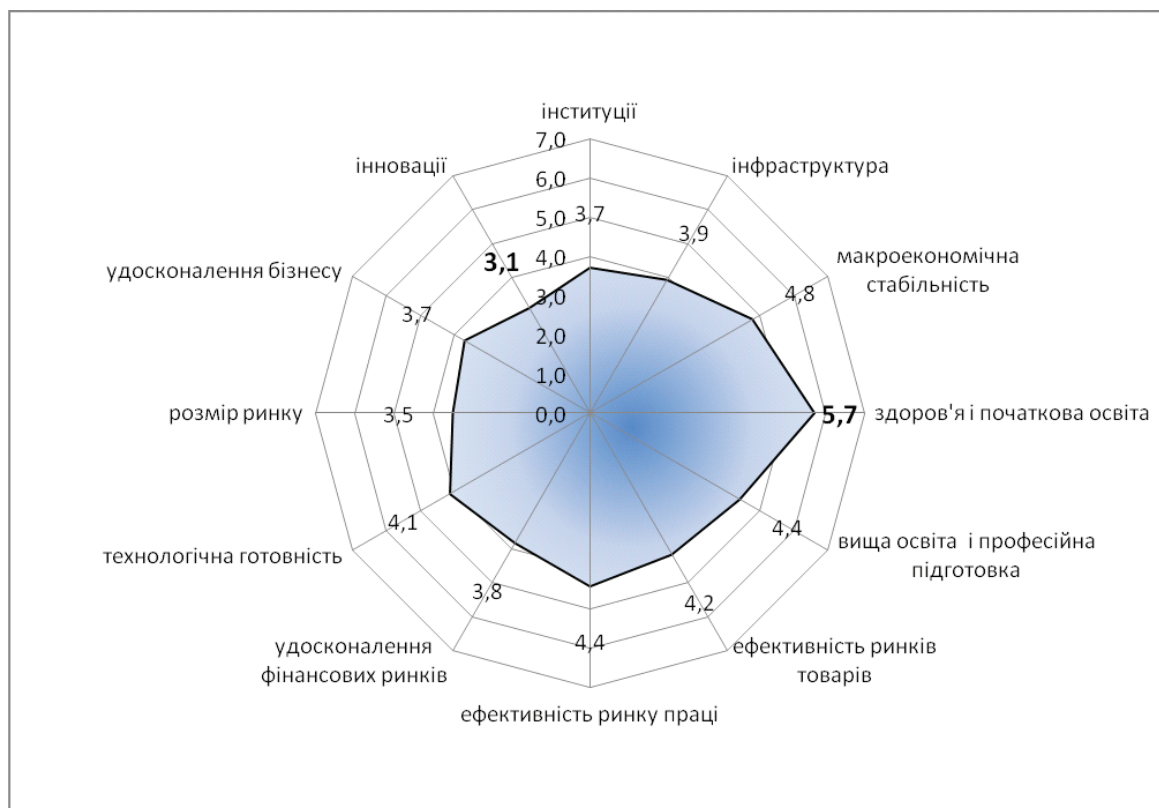

Рисунок 3. Можливий розподіл типів власників (складено автором на основі [5, с. 68]).

Рисунок 4. Профіль групи постсоціалістичних країн (за індексом глобальної конкурентоспроможності) (на основі [5]).

капіталу в результаті інноваційної економічної діяльності потребує трансформації культурних патернів, моделей поведінки, що визначають становлення до власності, кінцевою метою яких є формування класу раціональних власників.

Узагальнюючи вищевикладене, необхідно сформулювати наступні принципи, що характеризують взаємозв'язок між стимулюванням творчої діяльності і наявністю права власності працівника на засоби виробництва:

- з переходом виду діяльності від репродуктивного до творчого збільшується частка внутрішньої мотивації працівника у порівнянні зі зовнішнім стимулюванням;
- одним з найбільш діючих способів забезпечення внутрішньої залученості співробітника у досягнення необхідних результатів діяльності організації є наявність у нього права власності на засоби виробництва. При цьому, цей спосіб не є єдиним і може регулюватися за допомогою системи управління за результатами;

– внутрішня залученість до здійснення творчої діяльності – величина динамічна, що змінюється під впливом ряду чинників, які включають життєвий цикл співробітника і наявність «зворотного зв'язку» у вигляді можливостей задоволення власних потреб як результат діяльності. Внутрішня залученість забезпечується на основі комбінації внутрішнього імпульсу людини із зовнішніми чинниками, що сприяють виникненню і збереженню цього імпульсу, тобто передбачають наявність «зворотного зв'язку». Постійно й автоматично діючим видом «зворотного зв'язку» також є право власності на засоби виробництва, що дозволяє продовжити період творчого функціонування працівника, за інших рівних умов. При цьому система управління за результатами не генерує стимулів, які діють автоматично, а потребує їх постійної динаміки, адекватної змінам потреб працівників, стану зовнішнього середовища і поточних цілей організації.

Література

1. Мертон, Р. Социальная теория и социальная структура [Текст] / Роберт Мертон. – М. : АСТ, АСТ МОСКВА, ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873 с.
2. Гилинский, Я. И. Социальный контроль над девиантным поведением в современной России: теория, история, перспективы [Текст] / Я. И. Гилинский // Социальный контроль над девиантностью в современной России / Под ред. Я. И. Гилинского. – СПб. : СПб филиал Института социологии РАН, Балтийский институт экологии, политики и права, 1998. – С. 4–18.
3. Креативное мышление в бизнесе [Текст] = On breakthrough thinking : переводное издание / Т. М. Амабайл, Д. Леонард, Д. Ф. Рейпорт [и др.] ; [пер. с англ. Н. Скворцова ; ред. Р. Пискотина]. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 227 с. – (Серия «Классика Harvard Business Review»). – ISBN 5-9614-0223-1.
4. Маслоу, А. Мотивация и личность [Текст] / А. Маслоу; перевод. с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
5. The Global Competitiveness Report 2010–2011 [Текст] / [Edited by Professor Klaus Schwab]. – Geneva : The World Economic Forum, 2011. – 544 p.
6. Норт, Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Текст] / Д. Норт; пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

References

1. Merton, Robert. Social theory and social structure. Moscow: AST, AST MOSCOW, KEEPER, 2006. 873 p. (in Russian)
2. Gilinskii, Ya. I. Social control over deviant activities in current Russia: theory, history, possibilities. In: *Social control over deviant activities in current Russia*. St. Petersburg: St. Petersburg Social Science Institute, Russian Academy of Sciences, Baltic Institute of Ecology, Policy and Law, 1998, p. 4–18. (in Russian)
3. Amabile, T. M.; Leonard, D.; Reypert, D. F. et al. On breakthrough thinking. Moscow: Harvard Business Review, 2006. 227 p. ISBN 5-9614-0223-1. (in Russian)
4. Maslow, A. Motivation and personality. St. Petersburg: Eurasia, 1999. 478 p. (in Russian)
5. The Global Competitiveness Report 2010–2011 / Edited by Professor Klaus Schwab. Geneva: The World Economic Forum, 2011. 544 p.
6. North, D. Institutes, institutional changes and operation of economy. Moscow: Fund of economical book «Principality» 1997. 180 p. (in Russian)

Овчаренко Руслан Вячеславович – к. держ. упр., доцент Донецького державного університету управління. Наукові інтереси: засоби виробництва.

Овчаренко Руслан Вячеславович – к. гос. упр., доцент Донецького государственного университета управления. Научные интересы: способы производства.

Ovcharenko Ruslan – PhD (Government Administration), Associate Professor; Donetsk State University of Management. Research interests: production methods.